

گذری بر تاریخ تعدادی از روستایی که حالا جزو حریم شهری مشهد شده‌اند

باغ‌هایی مدفون زیر آهن و سیمان

نمایی از باغ های اندشت که کارگران در حال کندن آن برای احداث خیابان کره‌شنگی هستند.

سیدی | امروز در تقویم‌های رسمی، روز روستاست. روستا با سایه‌سار همیشه پایدار درختانش، زلالی چشمه و جوی‌های روانش و صفای مردمی که زشتی، هرگز آیین دل‌هایشان را زنگار نمی‌زند، پیش از شهرها تنها اجتماع مسکونی آدم‌ها بود. اما به مرور با افزایش جمعیت گسترش پیدا کرد. بسیاری از روستاها به شهر تبدیل شدند یا چون در اطراف شهرها قرار داشتند با پیشروی حدود شهرها، در آن‌ها حل شدند و نامشان اکنون بر محله یا شهرکی باقی‌مانده است.

«سیدمهدی سیدی»، مشهدی‌پژوه، در کتاب «نگاهی به جغرافیای تاریخی شهر مشهد»، از ۱۴۵ روستا به‌عنوان روستاهای مستحیل* شده در مشهد نام می‌برد و می‌نویسد: «شهر مشهد در قرون اولیه اسلامی از تلفیق شهر باستانی نوغان و روستای هم‌جوارش سناباد، به‌وجود آمد. این محل در ابتدا به‌صورت مجموعه‌ای از آبادی‌های هم‌جوار یا مرکزیت نوغان، به‌عنوان یکی از کانون‌های زیستی مهم ولایت توس به حیات خود ادامه می‌داد تا اینکه دو واقعه مهم در آن روی داد. اولین واقعه مرگ خلیفه هارون الرشید، در سال ۱۹۳ قمری در کاخ حمیدبن قحطبه‌توسی» واقع در اراضی سناباد و دومین واقعه شهادت حضرت رضا^(ع) در نوغان بود که نوغان و مشهدالرضا^(ع) بعداً در هم آمیختند و به نام مشهد شهرت یافتند. در حالی‌که کالبد و نام نوغان در جوار مشهد همچنان باقی ماند و تا امروز به‌عنوان یک محله به حیات خود ادامه داده است...»

برگرد مشهد ایجادشده از این ترکیب، بعدها، حصار و بارویی کشیده شد، حصاری که شاه‌طهماسب صفوی آن را ساخت. این بارو و حصار، مشهد را از دیگر روستاهای اطرافش مانند تروغ دستگرد، تیرگرد یا تلگر، دنگان، خایقان، شادکن، زیرکن، سمرقند و... جدا کرد اما حدود صد سال پیش با ریختن این بارو و افزایش مرزهای مشهد، این روستاها که از قضا قدمتی باستانی دارند، در مشهد مستحیل و به کوچه‌ها، محله‌ها و خیابان‌های آن تبدیل شدند. آن‌چنان که مشهد به گفته مهدی سیدی تا دو دهه قبل، بالغ بر صد روستای کهن یا کم‌سال رادر خود حل کرد. گزارش پیش‌رو نقبی است بر تاریخ این روستاهای مستحیل شده در مشهد.

«ابراهیم آباد»ی که وقف خرید لباس برای دانش‌آموزان شد

«آبکوه» اولین روستایی است که سیدمهدی سیدی در کتاب خود از آن نام می‌برد و درباره آن این‌طور توضیح می‌دهد: «قریه آبکوه از موقوفات قدیم و مطلقه (بدون وقف‌نامه) آستان قدس رضوی است. [...] قلعه یا روستای آبکوه که هنوز هم بقایای آن در زاویه شمالی فلکه راهنمایی به همین نام مشهور است، روزگاری به روستای سعدآباد متصل بوده، به‌گونه‌ای که تنها یک جوی آب دو قلعه را از یکدیگر جدا می‌کرده است.»

سیدی از دو روستای «ابراهیم‌آباد شرقی و غربی» هم نام برده است که بخش شرقی همچنان در میان منطقه ۵ شهرداری مشهد وجود دارد. این پژوهشگر در توضیح این روستا، گریزی به سفرنامه رکن الدوله می‌زند و می‌گوید: «او ضمن برشمردن مزارع سمت چپ راه مشهد- سرخس، پس از گذشتن از مزارع نوچمن (بزمهن)، مهرآباد و بدرآباد، از ابراهیم‌آباد نام برده است. کال یا مسیل کوه‌های خلیج به کشف‌رود، از غرب این روستای گذر و راه قدیم مشهد- سرخس هم ضلع شرقی این روستاست. در شمال آن هم اکنون بولوار صدمتری و در جنوبش «بازه‌شیخ» قرار دارد. در قدیم به روستای ابراهیم‌آباد، قلعه جدیدها هم می‌گفته‌اند.» اما ابراهیم‌آباد غربی گویا روزگاری متعلق به شخصی به نام حاج‌فرامر خان سرتپ سبزواری بوده که در سال ۱۳۰۲ قمری در عوض یک من نمک طعام به حاجی ملامحمد نامی واگذار شده است. ملامحمد نیز بعدها اراضی ابراهیم‌آباد را وقف خرید لباس برای دانش‌آموزان بی‌بضاعت کرده است.

موقعیت خیابان احمد آباد روی نقشه سال ۱۳۲۵ خورشیدی

«احمدآباد»، اراضی حاج‌رضارئیس‌التجار

اما پیرو آنچه سیدی نوشته است نام برخی از روستاهای مستحیل شده در مشهد باقی‌نمانده است و بسیاری نه فقط از یادها که از نقشه مشهد نیز محو شده‌اند؛ ابوبکرآباد یکی از این روستاهای فراموش شده است. جالب است بدانید «حافظ‌ابرو» که در سده نهم قمری به مشهد آمده، از ابوبکرآباد نام برده و این قریه را در آن دوران، یکی از هفت محله مشهد برشمرده است. سیدی معتقد است که ابوبکرآباد به احتمال زیاد، دهکده‌ای بیرون شهر بوده که نامش پس از روی کار آمدن سلسله صفویان و رسمی شدن مذهب شیعه، از بین رفته است. محله معروف احمدآباد هم روزی روستایی بوده هم جوار با مشهد. گویا این حدود، در دوره قاجار، اراضی حاج‌رضارئیس‌التجار، فرزند حاج‌ابوالقاسم (ملک‌التجار خراسان)، بوده است و به همین دلیل هم نام فرزند خودش (حاج‌احمدآقا) را روی آن گذاشته و با همین نام هم برایش بنیاق گرفته است. این مزرعه دارای قلعه یا محل نشیمن زارعان هم بوده که به قلعه‌دراز شهرت داشته و در طرف جاده مشهد وکیل‌آباد در حدفاصل فلکه احمدآباد (طالقانی کنونی) تا سه راه راهنمایی گسترده بوده است.

شهرک غرب

«قاسم‌آباد» و حفر چاه‌های آب شرب شهر مشهد در آن

این روستا که اراضی‌اش حالا بخش مهمی از منطقه ۱۰ شهرداری مشهد را تشکیل می‌دهد، ظاهراً در زمان نادرشاه افشار، یوسفیه خوانده می‌شده است. یکی از واقفان بزرگ شهر مشهد به نام پلدش‌بیگ (فرزند حاجی امام‌وردی کوزه‌کنانی) در سال ۱۱۵۸ قمری رقبات زیادی را وقف موارد مختلفی کرده است و روستای یوسفیه از موقوفات اوست و گویا درآمد آن را برای مصارف شب‌های احیای ماه رمضان و تأمین هزینه سوخت سالانه صحن مقدس و مسجدگوه‌رشاد اختصاص داده است. اصل قریه قاسم‌آباد اما عملاً از زمان افتتاح نمایشگاه مشهد (حدوداً سال ۱۳۸۰ خورشیدی) ضمیمه شهر شده، ولی اراضی وسیع آن پس از انقلاب اسلامی و عمدتاً در دهه ۶۰ و ۷۰ با نام قاسم‌آباد معروف شده است. جالب است بدانید که چون چاه‌های آب شرب شهر مشهد در اراضی قاسم‌آباد حفر شده، این روستا شهرت ویژه‌ای هم از این باب پیدا کرده است.

«اسفریزی» (سویزی) یادگار ۲ مزرعه «جمع‌آباد» و «اسپریزی»

اسفریزی (سویزی) یکی از روستاهایی است که نام آن در فهرست روستاهای مستحیل شده در مشهد آورده شده است. این روستا که حالا در جوار کوی طلاب، بین خیابان‌های طبرسی، مفتاح، رسالت و گاز آرام گرفته است و جزو حدود منطقه ۳ شهرداری محسوب می‌شود، در وقف‌نامه مزرعه محراب خان (۱۱۲۰ قمری) بخشی از اراضی دو مزرعه جمع‌آباد و اسپریزی بوده و گویا با نام‌های «سوپیسی» یا «سیبیسی» هم خوانده شده است.

تعریض خیابان احمدآباد، دهه ۷۰ قرن ۱۴ خورشیدی

وقتی «الندشت» میدان جنگ نادر بود

از این مزرعه در زمان نادرشاه به‌صورت علمدشت هم نام برده شده است؛ کما اینکه محمدکاظم مروی از علمدشت و زرگران به‌عنوان عرصه اصلی کارزاری نام برده که بین نادرشاه افشار و افغان‌های درانی در سال ۱۱۴۳ قمری رخ داده است؛ اما پیداست که صورت صحیح نام آبادی همان الندشت است که در طومار علیشاهی نیز وجود دارد و با عنوان دشت بلند یا الاندشت معنی شده است. در روضه‌الصفای ناصری نیز از این آبادی به‌عنوان یکی از موقوفات آستان قدس، مجاور دستجرد، نام برده شده که یک یخدان بزرگ هم داشته است. این روستا که آبادی یا قلعه آن در نزدیکی فلکه یا میدان الندشت کنونی در خیابان کوهسنگی قرار دارد و از حدود نیمه قرن حاضر خورشیدی ضمیمه شهر مشهد شده، از اوایل این قرن زیر ساخت و ساز قرار گرفته است. بیمارستان امام‌رضا^(ع) (شاه‌رضای سابق) در زمان نیابت تولیت اسدی یکی از نخستین بناهای پا گرفته در اراضی الندشت است.

محله الندشت که روی نقشه سال ۱۳۲۵ علمدشت نوشته شده است

«امامیه» یا همان آبادی «چهل‌بازه» سابق

این روستای وسیع که اراضی آن اکنون بخش عمده منطقه ۱۲ شهرداری مشهد را با نام‌های الهیه، امیریه، اقدسیه و بخشی از شهرداری منطقه ۱۰ را با نام امامیه تشکیل داده، در گذشته روستای چهل‌بازه نام داشته است و مجاور روستای یوسفیه (قاسم‌آباد) بوده است. البته به گفته سیدی، اینکه امامیه از چه زمانی به این نام شهرت یافته است، معلوم نیست. اصل آبادی امامیه تا پیش از سال ۱۲۸۶ خورشیدی، تقریباً به‌صورت سالم اما متروکه در حاشیه غربی میدان نمایشگاه قرار داشته اما پس از این سال است که کلنگ تغییرات و شروع ساخت‌وسازها در آن قوت می‌گیرد.

«التیمور» (آله‌تیمور...، تیمور یا علی‌تیمور)

در وقف‌نامه سعدالدین محمدوزیر، واقف مدرسه پایین‌یا، می‌بینیم که «مزرعه اله‌تیمور که در بلوک تبادکان قرار داشته، وقف مدرسه شده است و گویا در گذشته تنها ۲۴ خانوار هراتی و تاجیک در آن زندگی می‌کرده‌اند که به شغل کشاورزی و باغداری مشغول بوده‌اند. این مزرعه در دهه ۶۰ و ۷۰ خورشیدی جزو شهر مشهد و اکنون در شمال شرقی مشهد و انتهای بولوار التیمور واقع شده است.

کلاته «مشهدقلی» یا «مرشدقلی»

این روستای نسبتاً قدیمی که نام اصلی آن کلاته مرشدقلی بوده تا همین چند دهه پیش، در حاشیه راست (شمالی) جاده قدیم مشهد-قوچان، پس از قریه نوده قرار داشته اما از حدود سال ۱۳۸۵ به بعد جزو منطقه ۲ شهرداری مشهد شده است. منازل مسکونی ساخته‌شده در اراضی این روستا بعدها توسط شهرداری مشهد با نام‌های شهرک دانش، خاتم‌الانبیا، مشهدقلی، منتظری و شهرک مطهری تابلو خورد. جالب است بدانید که چون آب نهر خیابان مشهد از جنوب این روستا (در اراضی ابراهیم‌آباد) می‌گذشته است، اهالی در مسیر آن، آسیابی ساخته بوده‌اند که آستان قدس یک چهارم درآمد آن را اجاره می‌گرفته است؛ به همین دلیل هم نام این آسیاب با عنوان «طاحونه کلاته مرشدقلی» در اسناد وقف آستان قدس ثبت شده است.

قلعه‌ای که آستان قدس برای کارگران ساخت

این روستا را آستان قدس در سده ۱۴ خورشیدی برای کارگرانی ساخت که در مزرعه نمونه کار می‌کردند و در همان مزرعه برای خود خانه و کاشانه‌ای ساخته بودند. آستان قدس برای آزادسازی آن بخش از مزرعه نمونه، قلعه ساختمان را در حاشیه راست جاده مشهد-سرخس و شمال مزرعه نمونه احداث کرد. نام‌گذاری آن هم باید به تأسی از قلعه خیابان صورت گرفته باشد که باز هم پیش‌تر توسط آستان قدس برای رعایایی ساخته شده بود که در اراضی خیابان مشهد کشاورزی می‌کردند. بخشی از اراضی قلعه ساختمان اکنون شهرک شهیدرجایی نام دارد که عمدتاً در سمت راست جاده سرخس یا بولوار حر واقع است اما اصل روستا در اوایل خیابان حر^۹ (که به کاریز شهرت دارد) قرار داشته است.

شهرک عرب‌ها، اواخر دهه ۵۰ قرن ۱۴ خورشیدی

خشک‌سالی سبب ایجاد «قلعه عرب‌ها» شد

این قلعه که در جوار باغ حاجی شجاع و روستای عباس‌آباد قرار داشته، به علت سکونت چند خانوار عرب جنوب خراسان در آن، به این نام شهرت یافته است. عرب‌های مزبور حدوداً پس از خشک‌سالی ۱۳۲۷ خورشیدی از روستاهای فریدون، گُندرو حسن‌آباد در اطراف سریشبه به این محل می‌آیند و به رعیتی مشغول می‌شوند. در ابتدا نیز حدوداً پنج خانوار بوده‌اند اما بعدها بر تعدادشان افزوده شده است. سیدمهدی سیدی که سال ۱۳۷۸ خورشیدی از این روستا بازدید کرده است، آن را این‌طور توصیف می‌کند: «با اینکه این آبادی چسبیده به عباس‌آباد است، هنوز جزو شهرداری نشده است و وضعیت بهداشتی نامناسبی دارد. پی آب‌های جاری در مسیر دامنه‌های خلیج از کنار این روستا می‌گذرد که بسیار متعفن است. این قلعه در حاشیه شهرداری منطقه ۵ قرار دارد و روستاهای هم‌جوار آن عبارت‌اند از عباس‌آباد، فرخ‌آباد، همت‌آباد و کریم‌آباد.»